

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін.

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **«Суспільно-політичне життя на Поділлі під
час політики
перебудови та гласності»**

Виконав студент IV курсу
напряму підготовки (спеціальності)
6.020302 Історія
заочної форми навчання
Кифчук Василь Якович

Науковий керівник:
асистент Гуцал Віталій Анатолійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський - 2017 р.

Зміст

Вступ.

Розділ 1. Історіографія і джерельна база дослідження

Розділ 2. «Перебудова» в Україні: причини, передумови, суть, особливості

Розділ 3. Політична ситуація на Поділлі в другій половині 80-х – на початку 90-х років.

Розділ 4. Особливості соціально-демографічної ситуації в регіоні.

Висновки

Список використаних джерел та літератури

ВСТУП

Актуальність дослідження. Здобуття Україною незалежності дало змогу науковцям значну увагу приділити вивченню питань, що в радянські часи були виключно монополією партійних істориків. З поміж них – суспільна сфера, яка безпосередньо пов’язана політикою держави. Та й сам факт проголошення незалежності України став можливим значною мірою тому, що у другій половині 1980-х рр. суспільство, отримавши під час «перебудови» обмежений дозвіл влади проявляти громадянську активність, скористалося цим шансом для відстоювання своїх інтересів, тривало і послідовно нехтуваних керівництвом держави. Дослідження кола проблем, які хвилювали населення у цей час, дасть можливість відтворити палітру громадсько-політичного життя українського суспільства.

Підбиття підсумків двадцятирічного періоду розвитку нашої держави приводить до розуміння історичної обумовленості багатьох сучасних проблем, найважливіші серед яких – повільні темпи формування загальноукраїнської політичної культури, протиборство регіональних еліт. Відтак необхідно з позицій об’єктивності та історизму розглянути ті періоди історії України, коли була реальністю взаємодія громадян – робітників, інтелігенції, громадських та політичних організацій. Унікальний досвід такої співпраці наш народ набув на завершальному етапі існування УРСР, коли національно-патріотичні боролися за державну незалежність, коли поглиблювалися й міцніли контакти лідерів громадського руху, з одного боку, та опозиційних політичних партій (передусім Народного руху України), – з іншого.

Об’єктом дослідження є внутрішня політика СРСР в другій половині 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Предметом дослідження стало суспільне життя на Поділлі в період «перебудови» і «гласності».

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі наявної джерельної бази і здобутків радянської та сучасної історіографії розкрити особливості суспільних процесів у подільському краї в умовах реалізації політики «перебудови».

Виходячи з мети дослідження автор поставив наступні **завдання**:

- дослідити джерельну базу та історіографію дослідження;
- з'ясувати суть нової політичної програми М.С. Горбачова та особливості її реалізації в Україні;
- показати специфіку політичного життя Подільського регіону;
- охарактеризувати соціально-демографічну ситуацію в країні за умов нових суспільних реалій.

Хронологічні межі дослідження охоплюють проміжок часу з квітня 1985 р. до серпня 1991 р. Нижня хронологічна межа роботи зумовлена проголошенням курсу на перебудову, верхня – її згортанням і розпадом СРСР.

Територіальні межі дослідження складають територію Вінницької і Хмельницької областей, що складають більшу частину регіону Поділля.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження визначається тим, що вони доповнюють наявний теоретичний доробок з регіональної історії України, розширюють розуміння урбанізаційних процесів в Україні. Фактичні матеріали дослідження можуть бути впроваджені у вузівські навчальні дисципліни та спецкурси.

Методологія та методи дослідження. Становлять діалектичні принципи пізнання історичного процесу, конкретно-історичний підхід до осмислення суспільних подій і явищ, критичний аналіз джерельних матеріалів. Принцип історизму дозволяє розкрити суперечливу діалектику реальних історичних процесів, розглядати будь-яке явище в житті суспільства не як статичне і незмінне, а в динаміці, в його конкретних історичних взаємозв'язках, з точки зору його генезису в минулому і визначальних тенденцій розвитку в майбутньому. Дослідження базується на

засадах об'єктивності, що передбачає відмову від політизованих оцінок явищ минулого, безсторонню інтерпретацію всієї сукупності фактів.

Структура роботи. Мета, завдання та характер дослідження визначили структуру роботи. Вона складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

ВИСНОВКИ

У здійсненні революційних перетворень суспільно-політичного життя другої половини 1980 – першої половини 1990-х років в Україні, як і на пострадянському просторі взагалі, важливу роль відіграли не політичні партії, котрих як таких на той час не було, а громадські організації політичної орієнтації. Згодом це вплинуло на формування уявлення про громадські організації і громадську діяльність як опозиційну до держави і сприяло політизації громадянського суспільства, формуванню в Україні моделі демократичного громадянського суспільства.

Однією з наймасовіших громадсько-політичних організацій, що згодом перетворилася на впливову політичну партію, був НРУ, що виник і діє як вияв народної ініціативи за оновлення суспільства, державну незалежність України, побудову національної демократичної держави. “Ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час “розвалу імперії”, так званої перебудови, – напише згодом голова НРУ Герой України В. М. Чорновіл. – Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв’язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух... Наприкінці 1988 року, зайнявши національно-демократичні позиції, нашу ідею підтримала більшість членів Спілки письменників України. Завдяки цьому нам легше було захищатися від свавілля влади. Ми змогли виголосити програмні положення НРУ. Почалося інтенсивне зростання організацій Народного Руху в областях. У вересні 1989 року відбулися Установчі збори НРУ. 1993 року НРУ був перереєстрований на політичну партію, бо, будучи громадсько-політичною організацією, ми не могли брати участь у виборах». На території Поділля НРУ став найпотужнішою опозицією діючій владі і партії.

Зародження масового громадсько-політичного руху в другій половині 1980-х рр. починалося з виникнення численних неформальних груп, об’єднань, організацій, які зароджувалися в республіці, як і повсюдно у

СРСР, уже на початковому етапі «перебудови». На Вінниччині та Хмельниччині створюється і активно діє «Народний фронт України сприяння перебудові».

Перебудова і пов'язані з нею процеси розвитку демократизації та гласності, зміцнення законності та боротьби з бюрократизмом наполегливо вимагали від вищого політичного керівництва держави повернутися до розгляду питань відновлення історичної правди і справедливості, зобов'язували дати оцінку подіям минулого, які зовсім по іншому розцінювалися на тлі тогочасної політичної ситуації в країні. На території Поділля це проявилось в реабілітації жертв сталінських репресій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела

а. Опубліковані

1. Народне господарство української РСР у 1986 році. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1987. – 465 с.
2. Народне господарство української РСР у 1990 році. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1991. – 486 с.
3. Народний Рух України: Документи і матеріали. – К.: Ред. вид. відділ Руху: «Софія», 1993. – 64 с.
4. Радянське будівництво на Хмельниччині: 1921-1982: Документи і матеріали. – Львів: Каменярь, 1983. – 190 с.
5. Реабилитация: как это было. Документы Политбюро ЦК КПСС, стенограммы заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-40-х и начала 50-х гг. и другие материалы. Том III. Средина 80-х – 1991. – М.: МФД, 2004. – 960 с.
6. Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. – М.: Республика: Верховный Совет Российской Федерации, 1993. – 224 с.
7. Социально-экономическое положение Хмельницкой области за послевоенный период. Юбилейный статистический сборник. – Хмельницкий: ГОСкомстат УССР, 1990. – 332 с.
8. Социально-экономическое развитие области от выборов к выборам. – Хмельницкий: Хмельницкое областное управление статистики, 1989. – 211 с.
9. Стенограмма заседания Комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями,

имевших место в период 30-40-х и начале 50-х гг. 17 октября 1989 г. // Реабилитация: как это было. Т. III. – М.: МФД, 2004. – 411 с.

10. Хмельниччині 60 років. Статистичний збірник. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – 480 с.

б. Періодична преса

11. Дашевський Б. Товарів буде більше // Б. Дашевський // Радянське Поділля. – 1986. – 2 червня. – С. 2.

12. Дмитренко П. Теплий лютий 1990-го: Вінниця: мітинги санкціоновані і несанкціоновані / П. Дмитренко // Подільська зоря. – 1990. – 6 березня. – С. 2.

13. Інтерв'ю М.С. Горбачова індійському агентству «Пресс траст оф індія» (ПТІ) // Радянське Поділля. – 1986. – 21 травня. – С. 1.

14. Каменюк М. Фронт чи тил?: Полемічні нотатки / М. Каменюк // Комсомольське плем'я. – 1988. – 23 груд. – С. 3.

15. Ковтун Т. Хто ж наші герої? / Т. Ковтун // Вінницька правда. – 1990. – 20 черв. – С. 3.

16. Куровський М. Є п'ятирічка / М. Куровський // Радянське Поділля. – 1986. – 1 травня. – С. 3.

17. Мрачковська Л. Як нам жити завтра?.. Про це говорили на першому санкціонованому мітингу у Вінниці, скликаному за ініціативою демократичних сил міста / Л. Мрачковська // Вінницька правда. – 1990. – 15 лютого. – С. 4.

18. На основі інтенсифікації. Коментуємо підсумки соціалістичного змагання між Тамбовською, Вінницькою, Тернопільською і Хмельницькою областями за чотири місяці // Радянське Поділля. – 1986. – 18 травня. – С. 1.

19. Онофрійчук А. Оновлення / А. Онофрійчук // Радянське Поділля. – 1986. – 1 травня. – С. 3.

- 20.Потебенько М. О. Протест / М.О. Потебенько // Літературна Україна. – 1989. – 31 серпня.
- 21.Прискорити соціальний розвиток села // Радянське Поділля. – 1986. – 26 листопада.
- 22.Про що домовились учасники переговорів // Вінницька правда. – 1990. – 4 серп. – С. 2.
- 23.Рибалко В. Є й такі партії у нашій області / В.Є. Рибалко // Вінницька правда. – 1991. – 27 серп. – С. 4.
- 24.Руденко В. На площі біля міськвиконкому / В. Руденко // Вінницька правда. – 1990. – 19 червня. – С. 2.
- 25.Сарело П. Від вина до провини / П. Сарело // Радянське Поділля. – 1986. – 8 червня. – С. 3.
- 26.Статут Народного Руху України за перебудову, ухвалений установчим з'їздом Народного Руху України за перебудову 10 вересня 1989 р. // Літературна Україна. – 1989. – 28 вересня. – С. 7
- 27.Шоколо М. Віддалені не значить забуті / М. Шоколо // Радянське Поділля. – 1986. – 19 листопада. – С. 3.

II. Монографії статті і довідкова література

- 28.Авраменко Л. Про політичну реабілітацію жертв політичних репресій в Україні / Л. Авраменко // Історія в школі. – 2001. – № 11-12. – С 43-46.
- 29.Агапов В.Л. Взаємовідносини страйкового шахтарського і національно-демократичного рухів / В.Л. Агапов // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С. 23-40.
- 30.Бажан О. Вплив Народного руху на національну свідомість населення УРСР у 1989-1991 р. / О. Бажан // Магістеріум. – Вип.41: Історичні студії. – К., 2010. – С.43-45
- 31.Біденко Н.І. Історія розвитку дошкільних закладів в Хмельницькій області в 70-80-ті роки / Н.І. Біденко // V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного

- відродження України»: Тези доповідей і повідомлень. – К.-Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 553-554.
32. Блажевич Ю. І. Етнічний склад населення Хмельниччини: історія і сучасність / Ю.І. Блажевич // Матеріали XI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: Завальнюк О.М. (відп. ред.), Л.В.Баженов, Винокур І.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 366-375.
33. Богуцький О.А. Демографічна ситуація та використання людських ресурсів на селі / О.А. Богуцький. – К. : Урожай, 1998. – 278 с.
34. Бунт студентів політеху, 57 днів голодування і перший синьо-жовтий прапор на площі перед міськвиконкомом // Режим доступу: <http://misto.vn.ua/news/item/id/3682>
35. Бушин М. И. Социально-культурное развитие села на современном этапе (на материалах Украинской ССР) / М. И. Бушин. – К.: Вища школа, 1987. – 248 с.
36. Вдовиченко П. Напрями реформування соціально-побутового обслуговування сільського населення / П. Вдовиченко // Економіка України. – 1990. – № 3. – С. 50-57.
37. Витрук Л. Д. Улучшение социально-бытовых условий жизни трудящихся УССР (60–80-е годы) / Л. Д. Витрук. – К.: Наукова думка, 1965. – 185 с.
38. Гаврилюк О. Ю. Соціальний розвиток села в умовах перебудови / О. Ю. Гаврилюк // Укр. істор. журн. – 1990. – № 3. – С. 3-14.
39. Григоренко О. П. Газифікація – важливий фактор поліпшення виробничо-торгових умов праці і життя сільських трудівників / О. П. Григоренко, А. О. Орловська, В. О. Григоренко // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: Винокур І.С. (відп. ред.), Л.В.Баженов, А.О.Копилов, О.М. Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2000. – С. 456-459.
40. Григоренко О. П. Дискримінаційна політика держави стосовно села і міграція сільської молоді в міста 60–80-ті рр. / О. П. Григоренко //

- Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті рр.: зб. наук. праць. – К.: Либідь, 1998. – С. 86-95.
41. Григоренко О. П. Роль Хмельницької обласної (крайової) організації Народного Руху України в суспільно-політичному житті краю // Матеріали XIII-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: Завальнюк О.М. (голова), Баженов Л.В. (відп. ред.), Прокопчук В.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 592-600.
42. Григоренко О. П. Трудівники села Хмельниччини в боротьбі за виконання завдань XII п'ятирічки / О.П. Григоренко // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.Г. Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1990. – С. 63-64.
43. Григорчук П. С. Нові дані про внесок селянства Поділля в соціалістичне будівництво / П.С. Григорчук // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.Г. Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1990. – С. 21-22.
44. Даниленко В.М. Шлях до незалежності: громадські рухи і суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр. / В.М. Даниленко, М.К. Смольницька // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С. 4-22.
45. Дешинський Л.Є. Національно-визвольний рух в Україні у 80-х рр. XX ст. / Л.Є. Дешинський // Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/01_8.pdf
46. Жовнір Л. Ф. Удосконалення структури агропромислового комплексу Вінницької області в XI-XII п'ятирічках / Л. Ф. Жовнір, Л. І. Масловська // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А.Ф.

- Суровий, О.О.Чехівський]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1987. – С. 95–96.
- 47.Завальнюк О. Володимир Олександрович Геренович / О. Завальнюк // Зневажена Клію. – К., 2005. – С. 116-141.
- 48.Зінько О. В. Активна життєва позиція сільської молоді Хмельниччини (1971–1985 рр.) / О.В. Зінько // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий, О.О.Чехівський]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1987. – С. 146-147.
- 49.Іващенко А. Кооперація на Хмельниччині: кроки добробуту / А. Іващенко // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997) : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. : ред. кол. Баженов Л. В., Винокур І. С., Войтенко В. І. та ін. – Хмельницький, 1997. – С. 331-336.
- 50.Історія міст і сіл Української РСР : Вінницька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.
51. Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 707 с.
52. Історія селянства Української РСР: В двох томах. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – 435 с.
- 53.Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.) – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
- 54.Каньоса М. І. Боротьба робітників Кам'янця-Подільського за виконання завдань XII п'ятирічки / М.І. Каньоса // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий, О.О.Чехівський]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1987. – С. 88-89.

55. Карпенко В. Невспаханное поле сельской медицины / В. Карпенко // Коммунист. – 1988. – С. 13-22.
56. Кістерська Л. Д. Індустріальний розвиток Хмельниччини (1975–1985 рр.) / Л.Д. Кістерська // Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (Секція історії радянського періоду) / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т ім. В.П. Затонського; [редкол.: Л.В.Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.) С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.П. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. друк., 1985. – С. 24-25.
57. Коломієць С. С. Соціальна інфраструктура сільської місцевості України: проблеми ринкової трансформації (1990-ті – поч. XXI ст.) / С. С. Коломієць // Вісник аграрної історії. Зб. наук. праць / [Гол. ред. М. А. Журба]. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2011. – Вип. 1. – С. 140-150.
58. Кравець М.М. Відбудова промисловості на Поділлі в 1946-1950 р.р. / М.М. Кравець, М.Г. Кукурудзяк // Матеріали IX-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 353-355.
59. Кузнецов О.А. Демографічна ситуація в Українському селі у 70-ті – першій половині 80-х рр. XX століття / О.А. Кузнецов // Український селянин : Збірник наукових праць. – Черкаси : Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8. – С. 307-311.
60. Кузь В. Г. Проблема зміцнення сільської школи на Хмельниччині / В.Г. Кузь // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий, О.О.Чехівський]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1987. – С. 126-127.
61. Кушнір Л. Діяльність установ культури Хмельницької області в повоєнні роки / Л. Кушнір // Літопис Хмельниччини. 2001: Краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2001. – С. 60-65.
62. Латер Ю. С. Етапи індустріалізації Хмельницької області / Ю.С. Латер // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії

- радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий, О.О.Чехівський]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1987. – С. 85-86.
- 63.Ліпінський О. С. Агропромисловий комплекс Хмельниччини / О.С. Ліпінський // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий, О.О.Чехівський]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1987. – С. 93-94.
- 64.Ложкар'юв В. О. Роль соціалістичного змагання у виконанні планів економічного і соціального розвитку / В.О. Ложкар'юв // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий, О.О.Чехівський]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1987. – С. 89-91.
- 65.Мазур О. О. Продовольча програма 1982 року в Україні: плани та реалії / О.О. Мазур. – Черкаси : ФОП О. Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. – 148 с.
- 66.Малий В. В. Тваринництво Хмельниччини наприкінці 80-х років (до підсумків виконання плану соціально-економічного розвитку області в 1989 році) / В. В. Малий, В. В. Сіркізюк // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.Г. Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1990. – С. 68-69.
- 67.Мельничук І. П. Участь робітничого класу в соціалістичному перетворенні сільського господарства Хмельниччини / І.П. Мельничук // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур

- (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М. Г. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий, О.О.Чехівський]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1987. – С. 47-48.
68. Місінкевич Л.Л. Реабілітація жертв сталінських репресій Поділля у 1987-1989 рр. / Л.Л. Місінкевич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8 – С. 169-183.
69. Нариси історії Поділля. – Хмельницький, 1990. – 85 с.
70. Нечитайло В. В. Формування життєвої перспективи в трудящих Хмельниччини у 80-ті роки / В.В. Нечитайло // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду): тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.Г. Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1990. – С. 69-70.
71. Нечитайло В. В. Формування фермерського укладу господарювання на Хмельниччині / В.В. Нечитайло // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні, 14–15 жовтня 1995 р. – Кам'янець-Подільський : [Кам'янець-Поділ. друк.], 1995. – С. 362–364.
72. Падалка С.С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60–80-ті рр. ХХ ст.) / С.С. Падалка. – К.: Наукова думка, 2003. – 160 с.
73. Панченко П. П. Розвиток сільського господарства Української ССР в 1959–1980 гг. / П. П. Панченко. – К.: Наукова думка, 1980. – 287 с.
74. Петров А. Г. Реабілітація жертв політичних репресій: Опыт історико-правового аналізу. – М.: ІНИОН РАН РФ, 2005. – 288 с.
75. Пристайко В. Реабілітація жертв сталінізму / В. Пристайко // Історія в школах України. – 2001. – № 1. – С. 12-16.
76. Прокопчук В. С. Історія міст і сіл Хмельницької області: минуле, сьогодення, перспективи / В.С. Прокопчук // Матеріали ХІ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: Завальнюк О.М. (відп. ред.),

- Л.В.Баженов, Винокур І.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 44-55.
- 77.Рыбак И. В. Бытовые процессы в современном колхозном селе (на материалах социологических обследований сёл Винницкой и Хмельницкой областей) / И. В. Рыбак // Человеческий фактор в аграрной политике КПСС на современном этапе. – Тезисы докладов межвузовой научно-практической конференции. – Умань: Б В, 1987. – С. 145-152.
- 78.Рибак І.В. В роки застою, перебудови, незалежності. Хмельниччина у другій половині 1960-х і до сьогодні / І. Рибак // Краєзнавство. – 1999. – № 1-4. – С. 146-150.
- 79.Рибак І. Побут подільського села у 30-60-ті роки ХХ ст. / І. Рибак // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997): Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1997. – С. 286-295.
- 80.Рибак І.В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20 – початок 90-х рр. ХХ ст.) / І. В. Рибак. – К.: Рідний край, 1997. – 164 с.
- 81.Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.
- 82.Рибак І.В. Соціально-побутовий розвиток сіл Хмельницької області у 70-80-ті роки та його вплив на демографічну ситуацію на селі / І.В. Рибак // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 358-362.
- 83.Русначенко А. Національне відродження і робітничий рух на Донбасі / А. Русначенко // Слово і час. – 1992. – №12. – С. 55–59.
- 84.Русначенко А. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989-1993 роках / А. Русначенко. – К., 1995. – 230 с.;
- 85.Русначенко А. Національно-визвольний рух України: середина 1950-х – початок 1990-х років / А. Русначенко. – К., 1998. – 720 с.

86. Семків О. І. Преодолення различий между городом и деревней: опыт и проблемы партийного руководства (на материалах партийных организаций Украины 1965-1988 гг.) / О. І. Семків. – Львов: Высшая школа, 1988. – 254 с.
87. Склярєнко Є. Видання, пов'язані з реабілітацією жертв політичних репресій в Україні / Є. Склярєнко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник наукових статей. Випуск 25. – К., 2004. – С. 346-386.
88. Соломко Е. Т. Підвищення ролі Рад народних депутатів Української РСР у здійсненні соціальної політики партії на сучасному етапі / Е. Т. Соломко // Укр. істор. журн. – 1989. – № 3. – С. 5-17.
89. Соціальний розвиток сіл Вінниччини в роки одинадцятої п'ятирічки // Тези доповіді Четвертої Вінницької обласної іст.-краєзн. конф., 4 верес. 1986 р. / [Ред. П. П. Панченко]. – Вінниця: БВ, 1986. – С. 29-30.
90. Социальная сфера агропромышленного комплекса: нерешённые проблемы // АПК: экономика, управление. – 1989. – № 11. – С. 90-99.
91. Степаненко О. О. Процеси перебудови школи на Вінниччині в оцінці учителів / О. О. Степаненко, І. П. Левчук, А. В. Сірко, Н. М. Найдич, З. К. Гридіна. VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.Г. Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1990. – С. 71-72.
92. Філінюк А. Г. Вклад раціоналізаторів і винахідників промисловості Хмельниччини в ресурсозбереження в роки XI п'ятирічки / А. Г. Філінюк, В. В. Ямполь // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.Г. Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1990. – С. 61-63.
93. Хоптяр Ю. А. Утворення та розвиток Ярмолинецького району у 1917–1991 рр. Матеріали XI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції /

- [редкол.: Завальнюк О.М. (відп. ред.), Л.В.Баженов, Винокур І.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 409–419.
- 94.Храпач Г. Чую тебе, земле: Художньо-документальна повість. – К.: Веселка, 1987. – 84 с.: іл.
- 95.Цимбалістий В. Ф. Проблеми розвитку духовних інтересів молоді в умовах перебудови / В.Ф. Цимбалістий // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (Секція історії радянського періоду) : тези доп. / [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур (відп. ред.), С.К. Гуменюк, О.М. Завальнюк, М.Г. Кукурудзяк]. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька райдрук., 1990. – С. 70-71.
- 96.Шиманська І. А. Соціально-побутовий розвиток подільського села (за матеріалами Хмельницької області) / І.А. Шиманська // Матеріали XIII-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: Завальнюк О.М. (голова), Баженов Л.В. (відп. ред.), Прокопчук В.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 586-592.
- 97.Шуст Н. Б. Молодіжне безробіття Вінниччини: аналіз і прогноз / Н.Б. Шуст // Матеріали IX-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні, 14-15 жовтня 1995 р. / Кам'янець-Поділ. держ. пед ін-т ім. В. П. Затонського та ін.; [редкол.: І. С. Винокур (голова), М. М. Дарманський, О. М. Завальнюк, П. Я. Слободянюк, С. В. Трубчанінов, Л. В. Баженов, Ю. І. Блажевич, С. Л. Карван, А. О. Копилов, М. Г. Кукурудзяк, М. Б. Петров, А. Г. Філінюк]. – Кам'янець-Подільський : [Кам'янець-Поділ. друк.], 1995. – С. 365-366.